

Περιηγητές, αρχαιογνώστες και τα αρχαία μνημεία της Θεσσαλονίκης

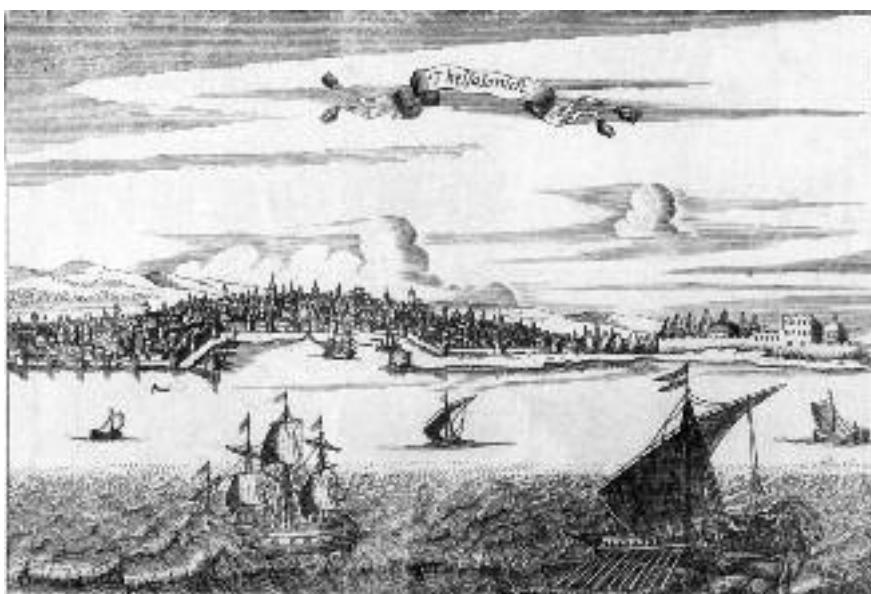
Σαπφώ Ταμπάκη

Οι λόγοι που ώθησαν τους ανθρώπους από την αρχαιότητα έως σήμερα στην περιήγηση, στο ταξίδι σε μέρη μακρινά από την πατρίδα τους είναι πολλοί και ποικίλοι. Η περιέργεια για το νέο και άγνωστο, η ανακάλυψη, η διάθεση για περιπέτεια, οι γνώσεις και η μόρφωση, η αναζήτηση εμπορικών δρόμων και οι εμπορικές αποστολές, η κατάκτηση νέων περιοχών, το προσκύνημα σε ιερούς τόπους είναι μερικοί από τους βασικούς λόγους. Η αρχαία ελληνική μυθολογία και ιστορία είναι γεμάτη από παραδείγματα περιηγήσεων. Αντίστοιχα στη Δύση εκδηλώνεται έντονα το ενδιαφέρον για ταξίδια ανακαλύψεων και για περιηγήσεις από το τέλος του Μεσαίωνα και τις αρχές της Αναγέννησης.

Τον 17ο αι. οι νέες εξελίξεις στον τομέα της ναυσιπλοΐας που επεκτείνουν τους θαλάσσιους δρόμους, η διαφοροποίηση των εμπορικών σχέσεων και η είσοδος πολλών χωρών στη διακίνηση εμπορευμάτων, η γνωριμία με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και η αναγνώριση της σημασίας του από τους δυτικούς λόγιους οδηγούν σε μία αύξηση του ταξιδιωτικού ενδιαφέροντος για την Ελλάδα, το οποίο επιτείνεται ακόμη περισσότερο κατά τους επόμενους δύο αιώνες και για πολιτικούς λόγους. Οι περιηγητές πολύ συχνά περιγράφουν τα ξένα μέρη που είδαν και τις εντυπώσεις τους από το νέο και άγνωστο, γράφουν τις αναμνήσεις και ταξιδιωτικές τους εμπειρίες, και μετά την επιστροφή τους τις δημοσιεύουν, έτσι ώστε να γνωρίσουν και άλλοι άνθρωποι τις μακρινές αυτές χώρες. Πολλά από αυτά τα κείμενα παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον, επειδή περιέχουν πληροφορίες, οι οποίες χωρίς αυτή την καταγραφή θα είχαν χαθεί για πάντα.

Ο εντοπισμός και η έρευνα των περιηγητικών κειμένων, που περιλαμβάνουν αναφορές στη Θεσσαλονίκη, δίνουν ενδιαφέροντα στοιχεία για την ιστορία, τα μνημεία, τους ανθρώπους και τη ζωή στην πόλη. Η Θεσσαλονίκη, αντίθετα από την άποψη, που θέλει κυρίως τα γνωστά αρχαία κέντρα της Νότιας Ελλάδας να αποτελούν πόλο έλξης περιηγητών, ήταν πολύ παλαιότερα από τις νότιες περιοχές της χώρας μας σημαντική πόλη για ένα ιδιαίτερο είδος περιήγησης, δηλαδή τα προσκυνηματικά ταξίδια. Επισκέπτες στο δρόμο τους για τους Αγίους Τόπους, όχι μόνο χριστιανοί αλλά και ο εβραϊός *Βενιαμίν ο Τουδέλης* τον 12ο αι., ιερείς και μοναχοί από τη Ρωσία, αλλά και τυχοδιώκτες που γυρεύουν την τύχη τους στην Ανατολή σταματούν για προσκύνημα στην πόλη του Αγίου Δημητρίου. Είναι επόμενο λοιπόν οι περισσότερες παλαιότερες αναφορές να γίνονται στα λατρευτικά μνημεία της.

Όταν, τον 17ο αι., το λιμάνι της Θεσσαλονίκης θα αποτελέσει έναν από τους κύριους σταθμούς μετακίνησης εμπορευμάτων από την Ανατολική Μεσόγειο προς την Δύση, η περιοχή θα συμπεριληφθεί στις χαρτογραφήσεις και τα σύντομα περιγραφικά κείμενα που τις συνοδεύουν θα αναφέρονται σε όλα τα αξιοθέατα της πόλης, τα οποία αξίζει να επισκεφθούν οι ξένοι, όπως στο έργο του *M. V. Coronelli, Memorie istoriografiche de regni della Morea, Negroponte e littorali fin'a Salonichi, Venezia 1686*. Μερικές φορές τα κείμενα αυτά συνοδεύονται από χαρακτηριστικά με απεικόνιση της Θεσσαλονίκης, στην οποία αναγνωρίζονται κάποιες από τις πραγματικές οικοδομικές κατασκευές, ενώ τα υπόλοιπα στοιχεία είναι μάλλον φανταστικά. Έτσι, στη χαλκογραφία του βιβλίου *Die Grosse Weltberufene..., Augsburg 1685*, η απεικόνιση της πόλης θυμίζει τη Θεσσαλονίκη, αλλά περιέχει και ανύπαρκτες λεπτομέρειες (εικ. 1). Αυτό οφείλεται ίσως στο ότι ο χαράκτης, ο οποίος άκουγε από τον περιηγητή, μετά την επιστροφή στην πατρίδα του, ότι θυμόταν από την περιγραφή της πόλης για την παράσταση με την οποία θα διακοσμούσε το βιβλίο του, πρόσθετε και κάποια δικά του στοιχεία. Οι εκδόσεις αυτές πρέπει να είχαν μεγάλη κυκλοφορία στη Δύση, όπως υποδεικνύει το γεγονός ότι μερικά από τα κείμενα αυτά, συχνά ανώνυμα, εκδίδονται και σε άλλη πόλη και με άλλο τίτλο.

Εικ.1. Η Θεσσαλονίκη
από τη θάλασσα
(*Die Grosse Weltberufene...*,
Augsburg 1685).

Τον 18ο αι. το ενδιαφέρον για τα κατάλοιπα της Αρχαίας Ελλάδας ισχυροποιείται, κάτω από την επίδραση του Διαφωτισμού, των νέων φιλοσοφικών ρευμάτων, της ενασχόλησης με το αρχαίο πνεύμα, την τέχνη, την ιστορία. Θεωρείται απαραίτητη για τους μορφωμένους και ευκατάστατους νέους η επίσκεψη στις πιο κοντινές τους αρχαιότητες, αυτές της Ιταλίας, αλλά μερικούς από αυτούς το ταξίδι τους φέρνει μέχρι την Ελλάδα. Αυτή η «εκπαιδευτική» μετακίνηση, η οποία ονομάστηκε *Grand Tour* ξεκίνησε από την Αγγλία και πολύ γρήγορα διαδόθηκε και στις άλλες χώρες. Μαζί με τις περιγραφές των μνημείων και της ζωής στην Ελλάδα εκφράζεται συχνά και η θλίψη και απογοήτευση καθώς το παρόν δε συμβαδίζει με την ιδέα των Δυτικών για το μεγαλείο της Αρχαίας Ελλάδας.

Τη Θεσσαλονίκη επισκέπτονται όσοι δεν πτοούνται, οι πιο τολμηροί και αυτοί που συνεχίζουν το ταξίδι τους με πλοίο, καθώς η πόλη είναι πια κέντρο του εμπορίου της οθωμανικής αυτοκρατορίας στον ελλαδικό χώρο.

Ένας ακόμη πολύ σημαντικός λόγος που προσελκύει περιηγητές στην πόλη είναι η ίδρυση από τις ευρωπαϊκές χώρες των απαραίτητων για τις εμπορικές σχέσεις προξενείων. Οι περιηγητές καταλύουν στην οικία του προξένου της χώρας τους, ο οποίος τους παρέχει κάθε αναγκαία εξυπηρέτηση και βοήθεια, αλλά και τους διευκολύνει στις αρχαιοδιφικές-συλλεκτικές τους αναζητήσεις, καθώς συχνά είχε και αυτός το ίδιο ενδιαφέρον αλλά και την αντίστοιχη εντολή από τις αρχές της χώρας του για συλλογή αρχαιοτήτων. Τα πρώτα κρατικά μουσεία έχουν αρχίσει να ιδρύονται στην Ευρώπη και πρέπει να εξοπλισθούν με υλικό. Αυτή την εποχή μαζί με την αρχαιολογία γεννιέται και το φαινόμενο της «αγοράς» αρχαιοτήτων. Η Θεσσαλονίκη και η Μακεδονία διέθεταν αρκετές.

Τον 19ο αι. με την ίδρυση του νεολληνικού κράτους, τις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις, τις νέες κοινωνικές διαμορφώσεις και τις προσπάθειες για απελευθέρωση όλου του ελλαδικού χώρου αναγνωρίζεται η σημασία της κοσμοπολίτικης Θεσσαλονίκης για την ιστορία και τον πολιτισμό της περιοχής αλλά και της χώρας.

Η πόλη γίνεται έτσι προορισμός ή και σταθμός ταξιδιού για μεγάλο αριθμό επισκεπτών κάθε ειδικότητας και με ποικιλία σκοπών. Το ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες είναι ιδιαίτερα έντονο, οι περισσότεροι εντυπωσιάζονται από τη Θεσσαλονίκη, ενώ λίγοι εκφράζουν κάποια απογοήτευση για το γεγονός ότι τα περισσότερα σωζόμενα μνημεία είναι της βυζαντινής εποχής.

Τρόποι ταξιδιών-δρομολόγια

Τα πρώιμα προσκυνηματικά ταξίδια, που γίνονται συνήθως από ιερείς ή μοναχούς, πραγματοποιούνται σχεδόν πάντα οδικώς. Το ταξίδι είναι μακρόχρονο, επίπονο και επικίνδυνο, αλλά στο δρομολόγιο περιλαμβάνεται και η επίσκεψη στις μονές του Αγίου Όρους.

Ο κυριότερος τρόπος για να φτάσει κανείς στη Θεσσαλονίκη από τον 17ο αι. και μετά δεν είναι δύσκολος, καθώς έχει αναπτυχθεί πολύ η θαλάσσια συγκοινωνία. Οι περισσότεροι περιηγητές προτιμούσαν να χρησιμοποιήσουν τα εμπορικά πλοία, που ξεκινούσαν από τη Μασσαλία ή από λιμάνια της Ιταλίας και ανάλογα με το ναύλο που είχαν, σταματούσαν στη Θεσσαλονίκη είτε κατά τη μετάβασή τους προς Κωνσταντινούπολη είτε κατά την επιστροφή τους. Λίγοι είναι αυτοί που δε θα παραμείνουν στην πόλη για να ξαναφύγουν με άλλο πλοίο, αλλά εντούτοις θα εκμεταλλευθούν την πολυήμερη στάση για να τη γνωρίσουν και να την περιγράψουν.

Για τη μεταφορά των «αγορασμένων» αρχαιοτήτων στα μουσεία της Δύσης, χρησιμοποιούνται μερικές φορές και πλοία του κρατικού στόλου, όπως δείχνει το παράδειγμα της μεταφοράς του μνημείου των Incantadas ή Ειδώλων το 1864 από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης.

Ορισμένοι, των οποίων το πλοίο πηγαίνει κατευθείαν στην Κωνσταντινούπολη, ακολουθούν τον χερσαίο δρόμο, μέσω Θράκης και Ανατολικής Μακεδονίας, για να επισκεφθούν και τη Θεσσαλονίκη. «Ταξίδευσα πάνω στο άλογο για περισσότερο από χίλια μίλια» λέει, για το ταξίδι του από την Κωνσταντινούπολη προς τη Θεσσαλονίκη, ο *J. Baker, Turkey in Europe, London 1877*. Συχνά τα ταξίδια αυτά επεκτείνονται και σε άλλες περιοχές της Κεντρικής Μακεδονίας και σπανιότερα και της Δυτικής.

Άλλοι πάλι έρχονται από τη Νότια ή τη Δυτική Ελλάδα, διασχίζοντας έτσι με άλογα και ημίονους μεγάλο τμήμα της χώρας και τη Μακεδονία, όπως ο Άγγλος γιατρός του Αλή Πασά που ταξιδεύει το 1812 από τα Γιάννενα και περιγράφει τις περιοχές στο βιβλίο του *H. Holland, Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &c., During the Years 1812 & 1813, London 1815*. Οι ειδικές αποστολές με επιστήμονες που έρχονται

για να μελετήσουν αρχαιότητες, ακολουθούν συνήθως αυτό το δρομολόγιο και προσπαθούν να επισκεφθούν κάθε γνωστό από την ιστορία μέρος στη Μακεδονία.

Οι πιο ριψοκίνδυνοι ταξιδιώτες τολμούσαν το εξαιρετικά δύσκολο και χρονοβόρο χερσαίο ταξίδι, συνήθως με άλογα, από την Κεντρική Ευρώπη.

Με την επέκταση, προς το τέλος του αιώνα, του σιδηροδρομικού δικτύου και προς τη Νοτιοανατολική Ευρώπη οι χερσαίες μετακινήσεις γίνονται πολύ πιο εύκολες, διευκολύνοντας την κατευθείαν πρόσβαση στη Θεσσαλονίκη και από το Βορρά.

Κατηγορίες περιηγητών και είδη κειμένων

Το επάγγελμα, τα ενδιαφέροντα και ο σκοπός των επισκεπτών στη Θεσσαλονίκη, αλλά και ο τόπος καταγωγής τους καθορίζουν τον τρόπο που αυτοί αντιμετωπίζουν τα μνημεία και τη ζωή της πόλης. Οι περισσότεροι περιηγητές έρχονται από τη Γαλλία, την Αγγλία και τη Γερμανία. Ακολουθούν σε αριθμό οι Αυστριακοί και οι Ρώσοι, ενώ υπάρχουν και δημοσιευμένα κείμενα στην ιταλική γλώσσα, στα ισπανικά, στα φλαμανδικά, στα λατινικά, στα ρουμανικά και στα τουρκικά.

Μικρός αριθμός στρατιωτικών, χαρτογράφων, ιερέων και μοναχών αποτελούν τους περιηγητές των πρώτων αιώνων.

Σημαντικά κείμενα έχουμε από το 16ο-17ο αι. και μετά που γράφονται από απλούς περιηγητές αλλά και από λόγιους και της Δύσης. Στη συνέχεια και καθώς ο αριθμός των επισκεπτών αυξάνει, συναντάμε εμπόρους, διπλωμάτες και προξένους, λόγιους και αρχαιοδίφες, ιερείς των ταγμάτων των δυτικών εκκλησιών που ιδρύουν θρησκευτικές αποστολές, στρατιωτικούς, καλλιτέχνες και μεμονωμένους επιστήμονες με ειδικά ενδιαφέροντα.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η επίσκεψη επιστημόνων, δηλαδή γεωγράφων, τοπογράφων, νομισματολόγων, αρχαιολόγων, αρχιτεκτόνων, φιλολόγων, επιγραφικών, νομικών, εθνογράφων οι οποίοι έρχονται είτε κατ' ιδίαν είτε ως μέλη ειδικών κρατικών αποστολών, με σκοπό να μελετήσουν την περιοχή για διάφορους λόγους αλλά και για τα μνημεία καθώς και να συλλέξουν αρχαιότητες κάθε είδους. Συχνά λοιπόν οι περιηγητές είναι μορφωμένοι και ενημερωμένοι, καθώς έχουν φροντίσει να διαβάσουν ό,τι έχει εκδοθεί μέχρι εκείνη τη στιγμή, και έχουν ειδικές γνώσεις και ενδιαφέροντα.

Το 1860 επισκέπτεται την πόλη και η πρώτη γυναίκα περιηγήτρια, η Αγγλίδα *M.A. Walker, Through Macedonia to Albanian Lakes, London 1864*, η οποία ταξιδεύει με τη συνοδεία του αδελφού της από την Κωνσταντινούπολη έως τη Δυτική Μακεδονία, επισκέπτεται τα περισσότερα μνημεία της πόλης, τα περιγράφει με ενδιαφέρον, λεπτομέρεια και γνώση και ζωγραφίζει ορισμένα από αυτά.

Ο σημαντικός για το ελληνικό τοπίο και τα μνημεία ζωγράφος *E. Lear*, περιηγήθηκε όλο τον ελλαδικό χώρο στα 1848-1849 απεικονίζοντας σε πίνακες και σκίτσα ό,τι του τραβούσε την προσοχή. Σώζονται και από τη Θεσσαλονίκη ορισμένες εικόνες του. Στο ημερολόγιο του γνωστού Αμερικανού συγγραφέα του *Moby Dick*, *H. Melville, Journal of a Visit to Europe and the Levant, October 11, 1856-May 6, 1857, Princeton 1955*, υπάρχει μια ενδιαφέρουσα και ατμοσφαιρική περιγραφή της πόλης το 1856.

Για τους απλούς επισκέπτες εκδίδεται το 1854 από τον *J. Murray* στο Λονδίνο και ο πρώτος ταξιδιωτικός οδηγός για την Ελλάδα *Handbook for Travellers in Greece*, που περιλαμβάνει και τη Θεσσαλονίκη.

Πληροφορίες αντλούνται από διάφορα είδη δημοσιευμένων κειμένων, όπως προσκυνηματικές μαρτυρίες, ταξιδιωτικά ημερολόγια και σημειώσεις, λήμματα σε χαρτογραφικές εκδόσεις, υπομνήματα προξένων και απεσταλμένων, επιστολές καθώς και τις εκτενείς αναφορές των επιστημονικών αποστολών.

Τα μνημεία

Η μελέτη των περιηγητικών μαρτυριών για τα μνημεία της Θεσσαλονίκης, συνδυασμένη με τα επιστημονικά αρχαιολογικά και ερευνητικά δεδομένα συμπληρώνει τις γνώσεις μας για την ιστορία, την εξέλιξη, τις φάσεις των κτιρίων και την τοπογραφία της πόλης, καθώς στις παλαιές αυτές περιγραφές αναφέρονται και στοιχεία που χάθηκαν στην πάροδο του χρόνου. Διαπιστώνεται ότι τα περισσότερα από τα περίπου εκατό εντοπισμένα περιηγητικά κείμενα παρουσιάζουν ενδιαφέρον και για τα μνημεία αλλά και την πόλη και την ευρύτερη περιοχή της γενικότερα.

Ιδιαίτερα σημαντικά είναι βέβαια τα κείμενα των επιστημόνων και των επιστημονικών αποστολών, όπως και οι αναλυτικές αναφορές των προξένων, οι οποίοι ζουν για μεγάλα χρονικά διαστήματα στην πόλη και έχουν έτσι την ευκαιρία να παρατηρήσουν και να ασχοληθούν διεξοδικότερα. Τα χαρακτηριστικά με σχέδια μνημείων που συχνά περιέχονται στα κείμενα αυτά έχουν ιδιαίτερη αξία ιδίως για τις περιπτώσεις που τα ίδια δε σώζονται πια. Στο γνωστό έργο των *J. Stuart & N. Revett, Antiquities of Athens, London 1794*, συμπεριλαμβάνονται και πολύτιμα χαρακτηριστικά από τη Θεσσαλονίκη.

Παλαιοχριστιανικοί και βυζαντινοί ναοί της πόλης, που έχουν μετατραπεί πια σε μουσουλμανικά τεμένη, περιλαμβάνονται στο πρόγραμμα επίσκεψης των περιηγητών, εντυπωσιάζουν και περιγράφονται. Σχεδόν πάντα περιγράφονται επίσης τα τείχη, που περιτριγυρίζουν την πόλη ακέραια, με τους πύργους, τα φρούρια της πύλης τους.

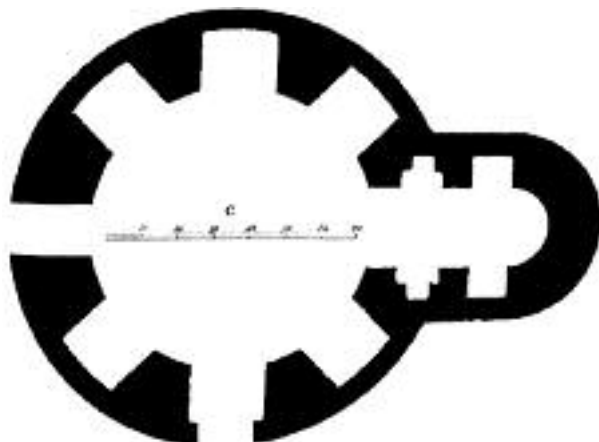
Αναλυτική μελέτη ναών δημοσιεύεται από τον αρχιτέκτονα *Ch. Texier, Description de l'Asie Mineure, Paris 1849, τ.ΙΙΙ*, ο οποίος έρχεται στη Θεσσαλονίκη κατά τη διάρκεια της περιήγησής του στην περιοχή, από το 1833 έως το 1837, ως απεσταλμένος του γαλλικού κράτους.

Τα λατρευτικά κτίρια είναι ακόμη σε χρήση με όλες τις μετατροπές τους, ξεχωρίζουν μέσα στον πυκνά δομημένο πολεοδομικό ιστό της πόλης εντός των τειχών και είναι φυσικό να τραβούν την προσοχή. Ωστόσο, μέχρι το β' μισό του 19ου αι. στη Θεσσαλονίκη υπάρχουν και σημαντικά αρχαία μνημεία και ερείπια, τα οποία προκαλούν το θαυμασμό των περιηγητών. Έτσι αναφέρονται στη Ροτόντα και στην Καμάρα, στο ρωμαϊκό τόξο της Χρυσής Πύλης του Βαρδαρίου, στην κιονοστοιχία των Ειδώλων στην περιοχή της Αγοράς, αλλά σπανιότερα και στον Ιππόδρομο, στον πύργο των τειχών με το άγαλμα, στο τόξο στα ανατολικά τείχη της Ακρόπολης και σε άλλες αρχαιότητες. Εκτός από κτίρια υπάρχει στην πόλη μεγάλος αριθμός αρχαίων επιγραφών, ταφικών μνημείων και σαρκοφάγων αλλά και βυζαντινών χειρογράφων. Η πόλη είναι γεμάτη θησαυρούς για κάθε λόγιο και αρχαιόφιλο.

Ροτόντα

Ένα από τα μνημεία που απασχολεί με το μέγεθος και τη μορφή του τους περιηγητές είναι η Ροτόντα του Γαλεριανού συγκροτήματος. Οι περισσότεροι αποφαίνονται ότι πρέπει να πρόκειται για ρωμαϊκό κτίσμα –το

συγκρίνουν με το Πάνθεον της Ρώμης–, αλλά η χρονολόγηση και η αρχική χρήση του κτιρίου, που είναι πια το κυριότερο τζαμί της πόλης, αποτελεί αντικείμενο διαφωνιών μεταξύ τους, καθώς οι περισσότεροι έχουν φροντίσει να διαβάσουν τα βιβλία των περιηγητών που έχουν προηγηθεί.

Εικ. 2. Κάτοψη της Ροτόντας
(R. Pococke, *A Description of the East and some other Countries*, London 1745).

Μια ενδιαφέρουσα περιγραφή και παρατηρήσεις για τη μετατροπή σε χριστιανικό ναό κάνει το 1740 ο R. Pococke, *A Description of the East and some other Countries*, London 1745, ο οποίος δίνει και ένα σχέδιο με την παλαιότερη ως τώρα δημοσιευμένη κάτοψη της Ροτόντας (εικ. 2).

Ο F. Beaujour, πρόξενος της Γαλλίας από το 1787 έως το 1797, στο βιβλίο του *Tableau du commerce de la Grèce*, Paris 1800, βασίζεται σε παραστάσεις νομισμάτων και πιστεύει ότι ο ναός κτίσθηκε την εποχή του αυτοκράτορα Τραϊανού και ήταν αφιερωμένους στη λατρεία των Καβείρων. Την άποψη αυτή αναλύει ακόμη περισσότερο, βασισμένος στην παράσταση νομισμάτων της Θεσσαλονίκης με τον Κάβειρο σε ναό με πρόσοψη όμοια της Ροτόντας, ο νομισματολόγος E.M. Cousinéry, επίσης πρόξενος της Γαλλίας στο βιβλίο *Voyage dans la Macédoine*, Paris 1831, που περιέχει ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά με απεικονίσεις μνημείων και δημοσιεύτηκε μετά τη δεύτερη παραμονή του στην πόλη το 1814.

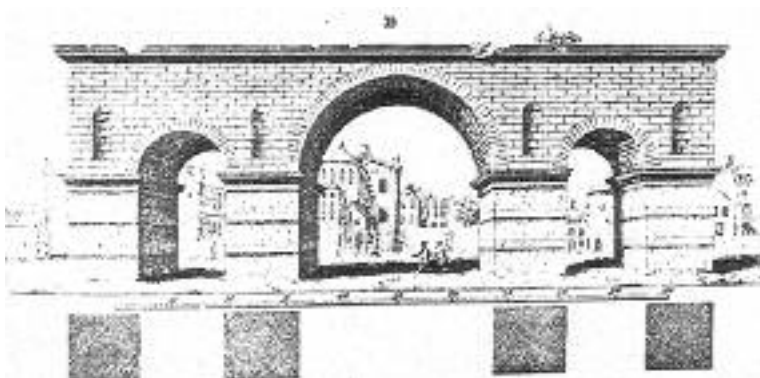
Ο Ch. Texier αποδίδει την ανέγερση του στην εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου, επηρεασμένος από τους περικεντρους παλαιοχριστιανικούς ναούς και από την περιγραφή του Ευσεβίου Καισαρείας για τους ναούς που κτίσθηκαν με εντολή του αυτοκράτορα.. Εξετάζει πολύ προσεκτικά το κτίριο, προσέχει πλίνθους με ανάγλυφα μονογράμματα που έχουν και σταυρό και περιγράφει τα ψηφιδωτά με λεπτομέρειες.

Η έλλειψη κίωνων, ο τρούλος και τα παράθυρα οδηγούν το νομικό K.E. Zachariä στο *Reise in den Orient in den Jahren 1837 und 1838*, Heidelberg 1840, στο ίδιο συμπέρασμα. Το όνομα Ροτόντα χρησιμοποιείται για πρώτη φορά από τον P. Lucas, *Voyage du sieur Paul Lucas fait par ordre du Roy*, Paris 1712, που έρχεται το 1705 για να συλλέξει αρχαιότητες. Πολλοί αναφέρουν επίσης και το όνομα Παλαιά Μητρόπολη ή Εσκή Μετροπολί, το οποίο χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι της πόλης.

Αψίδα του Γαλερίου

Το Θριαμβικό Τόξο του Γαλερίου, η γνωστή Καμάρα προκαλεί στους περιηγητές λιγότερες διχογνωμίες ως προς τη χρονολόγησή της. Μετά από τις παλαιότερες αναφορές –μέσα του 17ου έως τα τέλη του 18ου αι.– που τον αποδίδουν γενικά στη ρωμαϊκή εποχή, στον αυτοκράτορα Μάρκο Αυρήλιο ή στους Αντωνίνους, τον 19ο αι. επικρατεί σχεδόν η άποψη του F. Beaujour, ο οποίος πιστεύει ότι κτίσθηκε προς τιμήν του Μεγάλου Κωνσταντίνου.

Ο *E.M. Cousinéry*, μετά από αναλυτική περιγραφή, τονίζει τη θέση του Τόξου που βρίσκεται πολύ κοντά στην ανατολική πύλη των τειχών, η οποία «...γνωστοποιεί ότι ο θριαμβευτής (Κωνσταντίνος) αφίχθηκε από την περιοχή ανατολικά της Θράκης...». Πιστεύει ακόμη ότι ασημένιο νόμισμα που βρήκε στην πόλη με παράσταση του Κωνσταντίνου σε εξέδρα, ο οποίος προσφωνεί το στρατό, ενισχύει την άποψή του για την απόδοση σ' αυτόν τον αυτοκράτορα, καθώς αντίστοιχη σκηνή υπάρχει σε ανάγλυφο της Αψίδας.

Εικ. 3. Αψίδα Γαλερίου, αναπαράσταση (R.Pococke, *A Description of the East and some other Countries*, London 1745).

Εικ. 4. Αψίδα Γαλερίου στα 1848 (Edward Lear in the Levant, ed. S. Hyman, London 1988).

Συνήθως περιγράφεται η κατασκευή με την κατεστραμμένη πια ανωδομή και ερμηνεύονται ορισμένα από τα ανάγλυφα. Αναγνωρίζεται η μορφή του μνημείου με το κεντρικό τόξο και τα δύο μικρότερα εκατέρωθεν, όπως φαίνεται και από το σχέδιο του *R. Pococke* (εικ. 3). Τα πλάγια μισογκρεμισμένα τόξα σώζονται μέσα σε μαγαζιά και παράγκες που έχουν κτισθεί σε επαφή (εικ. 4).

Ξεχωρίζουν αρχικά τρεις ζώνες αναγλύφων καθ' ύψος και υποθέτουν οι περισσότεροι ότι άλλη μια, χαμηλότερη, είναι επιχωμένη και όχι πια ορατή. Φαίνεται όμως ότι με το πέρασμα του χρόνου το έδαφος ανυψώνεται κι άλλο. Έτσι, από τον *A. Prokesch von Osten*, *Denkwürdigkeiten und Erinnerungen aus dem Orient*, Stuttgart 1837, τ. III, που βρίσκεται στην πόλη το 1828, καθώς και από άλλους περιηγητές στη συνέχεια, αναφέρονται μόνο 2 σειρές αναγλύφων.

«...Μπαίνοντας σε ένα φούρνο απ' αυτή τη μεριά, βρήκα τη γλυπτική ακόμη πιο κατεστραμμένη απ' ότι σε άλλα τμήματα...» αναφέρει το 1806-1807 ο *W.M. Leake*, *Travels in Northern Greece*, London 1835, τ. III. Μισό

αιώνα περίπου αργότερα η *M.A. Walker* για να δει τα ανάγλυφα τολμά να μπει σε καφενείο: «...πολλές ανάγλυφες μορφές μπορούν να παρατηρηθούν μέσα σε ένα καφενείο στα δεξιά, καθώς μπαίνεις στην πόλη. Την τελευταία φορά που τις είδα, ήταν φρεσκοασπρισμένες και επιλεκτικά βαμμένες γαλάζιες, προς τιμήν είτε του Σουλτάνου είτε του πρίγκιπα Αλφρέδου.»

Το 1894, ο *W. Miller*, *Travels and Politics in the Near East, London 1898*, αναφέρεται στο τραμ της Βελγικής Εταιρείας, που διασχίζει τον κεντρικό δρόμο και περνάει κάτω από το παλαιό τόξο, οι παράγκες ωστόσο που καλύπτουν μεγάλο τμήμα των πεσσών θα γκρεμιστούν αρκετά αργότερα.

Χρυσή Πύλη ή Πύλη του Βαρδάρη

Στο ίδιο δρόμο με την Καμάρα, στο δυτικό του τμήμα, υπήρχε η δεύτερη θριαμβική αψίδα της πόλης, η οποία ήταν ήταν ενσωματωμένη στην κύρια πύλη των δυτικών τειχών, τη γνωστή από βυζαντινές πηγές Χρυσή Πύλη που στην εποχή της Τουρκοκρατίας μετονομάστηκε λόγω του κοντινού ποταμού Αξιού ή Βαρδάρη. «Μπήκαμε από το Βαρδάρ Καπεσί ή Πύλη του Βαρδάρη. Σε ένα δένδρο μπροστά της κρέμεται το σώμα ενός ληστή. Μέσα στην πύλη ο δρόμος διασταυρώνεται με ένα αρχαίο τόξο, περίπου 14 πόδια πλάτος, που φέρεται από πεσσούς, προφανώς επιχωμένους κατά το ήμισυ του αρχικού τους ύψους» γράφει ο *W.M. Leake*. Από την περιγραφή του *E.M. Cousinéry* γίνεται πιο κατανοητή η μορφή της πύλης: υπάρχει εξωτερικά διπλή είσοδος και η αψίδα χρησιμεύει ως μία εσωτερική τρίτη πύλη. Τη μορφή αυτή συναντάμε και σε άλλες πύλες των τειχών, π.χ. στην Πύλη της Καλαμαριάς, στην οποία κατέληγε ο ίδιος δρόμος στα ανατολικά. Όπως λέει ο *E.D. Clarke*, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa, London 1818*, το τόξο «αρχικά αποτελούσε το πέρας ενός δρόμου που διέτρεχε όλη την αρχαία πόλη από τα ανατολικά στα δυτικά».

Εικ. 5.Χρυσή Πύλη (E.M. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine*, Paris 1831).

Ο *F. Beaujour* αποδίδει, και την άποψή του ακολουθούν οι περισσότεροι, την ανέγερση της αψίδας στους αυτοκρατορικούς χρόνους και πιστεύει ότι πρέπει να κτίσθηκε προς τιμήν του Οκταβίου και του Μάρκου Αντωνίου, μετά τη μάχη στους Φιλίππους. Πολλοί περιηγητές αναφέρονται στην κατασκευή από μεγάλους λαξευμένους δόμους, στην διακόσμηση της ανωδομής, αλλά κυρίως στις επιγραφές με τα ονόματα των πολιταρ-

χών της πόλης, που υπήρχαν στις δύο πλάγιες πλευρές των πεσσών κάτω από τη γένεση της καμάρας, καθώς και στα δύο ανάγλυφα με τις όρθιες αντρικές μορφές μπροστά από άλογα των οποίων τα χαλινάρια κρατούν δύο μικρά παιδιά. Τη αναλυτικότερη περιγραφή όμως, όπως επίσης και το σχέδιο της κατασκευής με λεπτομέρειες των αναγλύφων και των επιγραφών δίνουν οι *L. Heuzey* και *H. Daumet* στο έργο τους *Mission archéologique de Macédoine, Paris 1876*. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού-αποστολής τους ενδιαφέρονται, καταγράφουν, περιγράφουν, σχεδιάζουν κλασικές αρχαιότητες της Μακεδονίας, έχουν ανασκαφική δράση στη Βεργίνα και αποστέλλουν αρχαία στο Μουσείο του Λούβρου. Στη Θεσσαλονίκη βρίσκονται το 1861 και ασχολούνται μόνο με τη Χρυσή Πύλη, επιτύμβιες στήλες και επιγραφές. Πιστεύουν ότι η αψίδα πρέπει να χρονολογηθεί στους αυτοκρατορικούς χρόνους, καθώς στην επιγραφή υπάρχει ανάμεσα στα ονόματα των υπεύθυνων αρχόντων και αυτό «του Π. Φλάβιου Σαβίνου, που ανήκε στην οικογένεια του Βεσπασιανού». Μετά από σύγκριση με επιγραφές και ανάγλυφα διατυπώνουν την υπόθεση ότι οι αντρικές μορφές στα ανάγλυφα πρέπει να ταυτιστούν με τους Νέους Διόσκουρους ή Κάβειρους, που εξομοιώνονται κατά περίπτωση και με «τα ζεύγη των πριγκίπων, όπως ο Αντωνίνος και ο Μάρκος Αυρήλιος και ίσως κιόλας με τον Βεσπασιανό και τον Τίτο».

Χαρακτηριστική για την εποχή είναι η πληροφορία του *E.M. Cousinéry* ότι εκατέρωθεν της αψίδας υπάρχουν πρόχειρα κτίσματα-σταθμοί των φρουρών και των τελωνειακών υπαλλήλων, οι οποίοι συχνά ασβεστώνουν τα μάρμαρα και έτσι πολλές στρώσεις ασπρίσματος έχουν καλύψει λεπτομέρειες (εικ. 5).

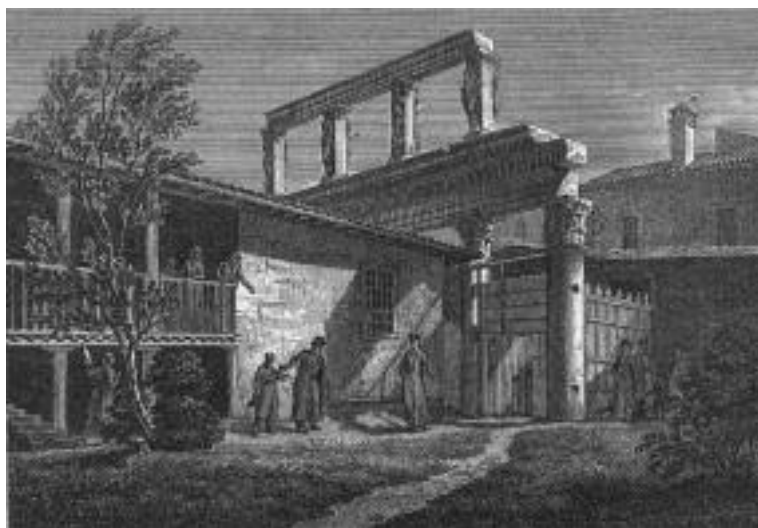
Το 1870 αρχίζει η κατεδάφιση των θαλάσσιων τειχών και τμημάτων στα νοτιοανατολικά και δυτικά τείχη. Η τουρκική διοίκηση έχει αποφασίσει να εκσυγχρονίσει την πόλη και να της επιτρέψει να αναπτυχθεί εκτός των τειχών. Η Χρυσή Πύλη δεν εξυπηρετεί πια και έτσι κατεδαφίζεται. Ο *J. Baker*, που βρίσκεται στην πόλη το 1874, διηγείται: «Τα δύο πιο ενδιαφέροντα μνημεία ήταν οι μεγάλες αψίδες, οι οποίες σχημάτιζαν την είσοδο και έξοδο της πόλης από την Εγνατία οδό που περνούσε από το κέντρο της. Λυπηρό, αλλά η δυτική αψίδα, που ονομαζόταν Πύλη του Βαρδάρ, κατεδαφίστηκε πριν λίγα χρόνια από τους Τούρκους και τα περισσότερα από τα ενδιαφέροντα γλυπτά της κομματιάστηκαν για να ξαναχτισθούν τμήματα των τειχών.» Ο αββάς *É. le Camus, Voyage aux sept Églises de l'Apocalypse, Paris 1896*, ζητάει να επισκεφτεί το μνημείο και εκφράζει την απογοήτευση του, όταν ενημερώνεται για την καταστροφή. Προσθέτει ακόμη ότι ο μόνος άνθρωπος που διαμαρτυρήθηκε τότε ήταν ο *E. Crosbie*, σκωτσέζος εφημέριος της ιεραποστολής των Λαζαριστών, ο οποίος κατόρθωσε μετά από επεισόδιο να σώσει ένα από τους δόμους με την επιγραφή.

Αψίδα στην Ακρόπολη

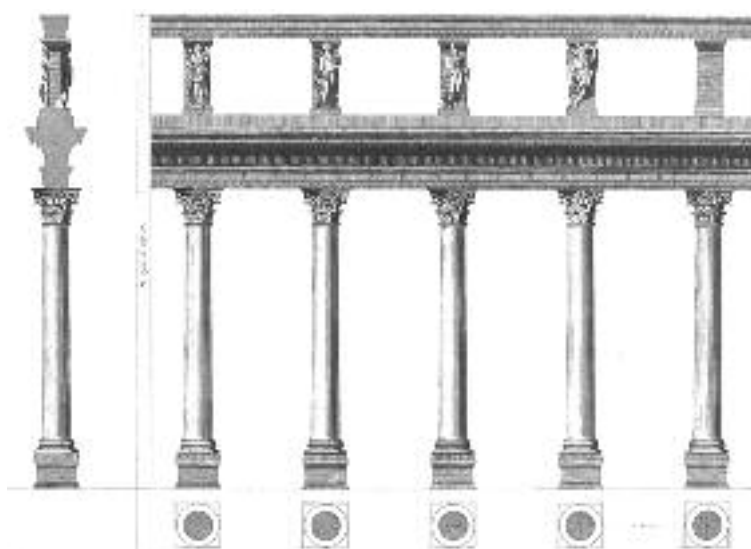
Ελάχιστοι περιηγητές αναφέρουν τη μικρή αψίδα, η οποία βρίσκεται εντειχισμένη στο ανατολικό τείχος της Ακρόπολης. Σε έκθεση που διαβάζεται στη Γαλλική Ακαδημία το 1772 και δημοσιεύεται από τον *M. Belley, Observations sur l'histoire et sur les monuments de la ville de Thessalonique, Histoire de l'Académie royale des Inscriptions et belles-Lettres 38 (1777)* γίνεται λόγος για την ύπαρξη της αψίδας και για την επιγραφή που έφερε. Είχε κτισθεί κατά τον *F. Beaujour*, που διαβάζει την επιγραφή της, από τον Μάρκο Αυρήλιο για τον Αντωνίνο Πίο και την κόρη του Φαουστίνα. Ο *E.D. Clarke* προσθέτει και το όνομα του Κομμόδου. Απλή μνεία της αψίδας γίνεται ακόμη από την *M.A. Walker* και τους *A. Joanne-E. Isambert, Itinéraire descriptif, historiques et archéologiques de l'Orient, Paris 1861*.

Είδωλα ή Μαγεμένες ή Incantadas

Αναμφισβήτητα, το αρχαίο μνημείο της Θεσσαλονίκης που συγκεντρώνει το ενδιαφέρον όλων των περιηγητών, ειδικών και μη, είναι τα ονομαζόμενα Είδωλα ή Μαγεμένες ή Incantadas, που βρισκόταν κοντά στη σημερινή Εγνατία οδό και πιο πάνω από τα τουρκικά λουτρά 'Παράδεισος'. Η παλαιότερη μνεία του μνημείου γίνεται στο χειρόγραφο του *Ciriaco Anconitano* –αποσπάσματα του κειμένου του που διασώθηκαν εκδίδονται τον 18ο αι.– ο οποίος το 1431 αναφέρει εν συντομία ότι στον κατεστραμμένο ναό της Άρτεμης διακρίνονται μαρμάρινα αγάλματα θεών στα επιστύλια. Πρέπει να πρόκειται για τα Είδωλα, τα οποία οι μεταγενέστεροι περιγράφουν ως τμήμα μιας κορινθιακής κιονοστοιχίας με επιστύλιο, και κοσμήτη που σώζει στην ανωδομή τέσσερις πεσσούς με ανθρωπινες μορφές σε έκτυπο ανάγλυφο στις δύο πλευρές και από πάνω δεύτερο επιστύλιο. «Αυτό το μνημείο, το οποίο μοιάζει να ανήκει σε μια εποχή άνθισης της τέχνης, δεν είναι παρά ένα τμήμα ενός μεγάλου κτιρίου, όπως ενός θεάτρου, ενός ναού ή κάποιας στοάς» διηγείται το 1734 ο ιερέας *J.-B. Souciet*, *Description de la ville de Salonique*, Paris 1838.

Εικ. 6. Είδωλα ή Incantadas, άποψη του μνημείου (J. Stuart & N. Revett, *Antiquities of Athens*, London 1794).

Εικ. 7. Είδωλα ή Incantadas, όψη και τομή (J. Stuart & N. Revett, *Antiquities of Athens*, London 1794).

Οι J. Stuart & N. Revett αποτυπώνουν το σύνολο του μνημείου, αλλά και λεπτομέρειες στα σχέδια των χαρακτηριστικών τους που συμπεριλαμβάνονται στο έργο τους για τις Αρχαιότητες της Αθήνας. Εκτός από μία γενική άποψη του μνημείου, του οποίου το κάτω τμήμα απεικονίζεται εγκλωβισμένο σε εβραϊκό σπίτι (εικ. 6), τη λεπτομερή όψη και τομή (εικ. 7), ένα κιονόκρανο και το επιστύλιο με διαστάσεις, απεικονίζουν ακόμη όλα τα ανάγλυφα και ταυτίζουν τις μορφές. Από αυτά τα σχέδια γνωρίζουμε πώς ήταν το μνημείο και αυτή την ταύτιση των μορφών ακολουθούν οι μετά απ' αυτούς επισκέπτες. Στον ένα πεσσό υπάρχει στη μία πλευρά η μορφή της Νίκης και στην πίσω η μορφή μιας Μαινάδας και αντίστοιχα η Αύρα και ο Διόνυσος στον δεύτερο, Διόσκουρος και Αριάδνη στον τρίτο, Γανυμήδης με τον αετό-Δία και Λήδα με τον κύκνο-Δία στον τέταρτο (εικ. 8-9).

Εικ. 8. Είδωλα ή Incantadas, ανάγλυφο της Λήδας με τον κύκνο (J. Stuart & N. Revett, *Antiquities of Athens*, London 1794).

Εικ. 9. Είδωλα ή Incantadas, ο πεσσός με το ανάγλυφο της Λήδας, στο Λούβρο.

Το όνομα Incantadas ή Μαγεμένες Μορφές οφείλεται στους Εβραίους που κατοικούν στη γειτονιά, όπως λέει ο F. Beaujour, ο οποίος αναφέρει ότι έκανε και ανασκαφή για να βρει το κάτω μέρος και τη βάση των κιόνων που είναι επιχρωματωμένοι. Επιθυμούσε ακόμη να αποσπάσει τον πεσσό με τον Γανυμήδη και τη Λήδα, αλλά η οικονομική προσφορά του στον πασά δεν έγινε αποδεκτή.

Η χρήση της κιονοστοιχίας δεν προβληματίζει πολύ. Πρόκειται μάλλον για είσοδο προς τον Ιππόδρομο –ο E.M. Cousinéry με βάση πάλι νόμισμα υποθέτει ότι κοσμούσε μια εξέδρα εκεί– ή ίσως και προς την Αγορά λένε οι περισσότεροι, ενώ αναφέρεται ακόμη και ανάκτορο ή γενικά δημόσιο κτίριο.

Εικ. Είδωλα ή Incantadas, οι πεσσοί με τα ανάγλυφα, στο Λούβρο

Το 1864 ένας άλλος Γάλλος, φιλόλογος και μέλος της Ακαδημίας κατορθώνει να αφαιρέσει, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού-αποστολής του για «αγορά» αρχαιοτήτων, τμήμα του μνημείου, δηλαδή τους πεσσούς με τα ανάγλυφα, κιονόκρανο και επιστύλια και να τα μεταφέρει στο Παρίσι, όταν παίρνει την εντολή «Υπάρχει ενδιαφέρον για το σύνολο του οικοδομήματος, αφαιρέστε το όλο». Αναλυτικά περιγράφεται η όλη επιχείρηση στο βιβλίο του: *E. Miller, Le mont Athos, Vatopédi, l'île de Thasos, Paris 1889*. Με τη βοήθεια του προξένου και όλες τις διευκολύνσεις που του προσφέρει ο πασάς στήνει ολόκληρο εργοτάξιο για να κατεβάσει τα γλυπτά, να ανακαλύψει με εκσκαφή τις βάσεις των κιόνων και να μεταφέρει μετά με βοϊδάμαξες, στο πλοίο του στο λιμάνι, όσα μάρμαρα μπορεί. Είναι Νοέμβριος, βρέχει, οι συνθήκες είναι δύσκολες και από τη Γαλλία αρνούνται να στείλουν κι άλλα χρήματα. «Είναι σίγουρο ότι δεν είναι διασκεδαστικό να καταστρέφεις τα θεμέλια του μνημείου που ίσως υπάρχουν ακέραια. Σκάβοντας και ακολουθώντας τα θα ήταν εύκολο να ξαναβρεί κανείς το γενικό σχέδιο. Αλλά τί κόπος! Τί δουλειά! Προπάντων σε μια εποχή προχωρημένη, με ένα τόσο άσχημο καιρό! Η συνεχής βροχή που έχουμε εδώ και δύο μήνες τα έχει διαλύσει όλα και οι ανασκαφές γίνονται ιδιαίτερα δύσκολες» γράφει στα τέλη Νοεμβρίου. Στο τέλος βρίσκει μία βάση κίονα, την οποία παίρνει, και αναγκάζεται να αφήσει τα υπόλοιπα μάρμαρα, καθώς τα έχει πια κατεβάσει και απιθώσει στο δρόμο, έτοιμα για μεταφορά. Όπως διηγείται θα αναγκαστεί να τα βάλει στους λάκκους που έχει ανοίξει ή «...θα πω στον αυτοκράτορα ότι μπορεί να πάει κάποιος να τα πάρει αν θέλει, διαφορετικά θα τα δώσω στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου, που κατασκευάζεται στη γειτονιά και εκεί θα είναι ευχαριστημένοι να τα έχουν για να τα χρησιμοποιήσουν». Εκ των υστέρων δείχνει κάποια μεταμέλεια για την καταστροφή που έχει κάνει –πράξη ενός Βανδάλου την ονομάζει– και θα προτιμούσε να έχει αφαιρέσει μόνο τα ανάγλυφα. Είναι πια αργά, το μνημείο έχει διαλυθεί και διαρπαγεί, οι Μαγεμένες φεύγουν από τη Θεσσαλονίκη.

Σήμερα, οι πεσσοί με τα ανάγλυφα επάνω σε μια υποτυπώδη βάση βρίσκονται σε μια μικρή, πλάγια αίθουσα στο Μουσείο του Λούβρου (εικ. 10) και μόνο το μικρό αντίγραφο του χαρακτηριστικού των J. Stuart & N. Revett στην πινακίδα δείχνει στους ελάχιστους επισκέπτες ότι κάποτε ανήκαν σε ένα μεγάλο μνημειακό σύνολο.

Ιππόδρομος

Η πλατεία Ιπποδρομίου στο νοτιοανατολικό τμήμα της πόλης, το Ποδρόμι των παλαιών Θεσσαλονικέων, αναγνωρίζεται εύκολα και ταυτίζεται από τους διαβασμένους επισκέπτες, οι οποίοι γνωρίζουν το γεγονός της σφαγής του πλήθους το 390 μ.Χ. με εντολή του Θεοδοσίου του Μεγάλου στο χώρο αυτό.

Το μακρόστενο σχήμα και τα ερείπια των υπόγειων θόλων μεταξύ των οικιών στις μακρές πλευρές θυμίζουν στον *J.-B. Souciet* τα ερείπια των ιπποδρόμων στη Beziers ή στη Nîmes, αν και η τοπική παράδοση θέλει να είναι παρεκκλήσια προσευχής για τις ψυχές των θυμάτων της μεγάλης σφαγής.

Τον 18ο αι. στους θόλους αυτούς έχουν εγκατασταθεί εργαστήρια-βαφεία μας ενημερώνει ο *J. Galt*, *Voyages and Travels in the Years 1809, 1810 and 1811, London 1812*. Την ίδια πληροφορία δίνει και ο *E.M. Cousinéry*, ενώ ο *K.E. Zachariä* παρατηρεί ότι οι θόλοι αυτοί στη δυτική πλευρά μοιάζουν «να ήταν κάποτε η υποδομή για τα εδώλια των θεατών του Ιπποδρόμου».

Πύργος του Αγάλματος

Μεταξύ των πύργων που ενισχύουν τα τείχη της Θεσσαλονίκης υπήρχε στη βορειοδυτική πλευρά και ο Πύργος του Αγάλματος ή Ναμασιά Κουλέ, ο οποίος ονομαζόταν έτσι «επειδή έχει ένα άσχημο άγαλμα, κολοσσιαίου μεγέθους, που λένε πως είναι της Θεσσαλονίκης, με τη μορφή γυναίκας στα πόδια της οποίας υπάρχει η πρύμνη ενός πλοίου» λέει ο *F. Beaujour*. Ο *E.D. Clarke* όμως πιστεύει ότι δεν πρόκειται για την προσωποποίηση της πόλης αλλά για την ίδια τη Θεσσαλονίκη, την αδελφή του Μεγάλου Αλεξάνδρου και σύζυγο του Κασσάνδρου «από την οποία πήρε η πόλη το όνομά της». Έναν ιππέα που υψώνει το κεφάλι του προς την κολοσσική μορφή αναφέρει ο *A. Prokesch von Osten*, πληροφορία δυσερμηνευτή σήμερα καθώς το άγαλμα δε σώζεται πια.

Άλλες αρχαιότητες

Μεγάλος αριθμός άλλων αρχαιοτήτων κάθε είδους αναφέρεται ακόμη στις διηγήσεις των περιηγητών, συχνά λόγω πραγματικού ενδιαφέροντος, πολλές φορές όμως και σε σχέση με την αρχαιοθρία.

Τα πιο συχνά και πιο εύκολα για μεταφορά, λόγω μεγέθους, είναι φυσικά τα νομίσματα. Υπάρχουν πολλά και ο νομισματολόγος *E.M. Cousinéry* ως πρόξενος τα συλλέγει για τη χώρα του αλλά και τα μελετά και βγάζει ιστορικά συμπεράσματα. Χαρακτηριστικά διηγείται ο *P. Lucas* τον τρόπο με τον οποίο κατόρθωσε να αποκτήσει αρκετά ασημένια νομίσματα στη Θεσσαλονίκη: έκανε το γιατρό «με συνέπεια και καλό γούστο» και ως αμοιβή για τις ιατρικές συμβουλές του δεχόταν τα αρχαία νομίσματα, επειδή «χωρίς νομίσματα δε θα υπήρχε γιατρός». Είχε συγκεκριμένες εντολές για τη συλλογή αρχαίων και από κάθε λιμάνι έστελνε δέματα με αρχαία αντικείμενα στη Μασσαλία.

Στη δημοσίευση του *M. Belley*, που βασίζεται σε αναφορά του Γάλλου προξένου, περιέχονται κεφάλαια με καταγραφή επιγραφών της πόλης και νομισμάτων.

Πολλοί επισκέπτες βλέπουν τα διάσπαρτα στην πόλη αρχαία και τα αναφέρουν ή διηγούνται την προσφορά τους προς τους ξένους από τους κατοίκους κάθε εθνικότητας, ενώ τη δικαιοδοσία για την πώληση ή και αφαίρεση μεγάλων μνημείων έχει φυσικά ο πασάς της Θεσσαλονίκης.

Έτσι ο *W.M. Leake* εντοπίζει επιτύμβια και θραύσματα επιγραφών που υπάρχουν εντοιχισμένα σε τουρκικές κρήνες στους δρόμους της πόλης. Ο *K.E. Zachariä* μιλάει για σαρκοφάγους που βρέθηκαν το 1837 σε οικία στον κεντρικό δρόμο μεταξύ της Καμάρας και της Πύλης της Καλαμαριάς «Η μεγάλη είναι ακόμη κρυμμένη στο

χώμα... μέσα βρέθηκαν τα οστά ενός άνδρα και μιας γυναίκας, καθώς και διάφορα κοσμήματα, τα περισσότερα από τα οποία αγοράστηκαν από τον αυστριακό πρόξενο και δόθηκαν στο Μουσείο Αρχαιοτήτων στη Βιέννη...». Ο J.J. Best, *Excursions in Albania and a Journey from thence to Thessalonica and Constantinople, London 1842*, βλέπει τη σαρκοφάγο του Πόππιου Κίμπρου, της γυναίκας του Καλλιτικής και του γιου τους, που βρέθηκε το 1840. Μια ελληνο-ρωμαϊκή σαρκοφάγο αναφέρει ο R. de Malherbe, *L' Orient 1718-1845, Histoire, Politique, Religion, Moeurs etc., Paris 1846*, η οποία χάρη στις ικανότητες και καλές σχέσεις του Γάλλου προξένου μεταφέρθηκε στο Λούβρο και δεν πουλήθηκε στον πρόξενο της Αυστρίας. Στον E. Miller, για τον οποίο εξάλλου πιστεύουν ότι θα αγοράσει εκτός από τις Μαγεμένες και την Καμάρα, προσφέρουν από παντού αρχαιότητες: «Υπάρχουν σαρκοφάγοι να δεις, επιγραφές να πάρεις... δεν έχω αγοράσει τίποτα, επειδή ζητούν πάντα πολύ υψηλές τιμές για πράγματα που δεν αξίζουν τον κόπο».

Τα κείμενα των περιηγητών περιέχουν σημαντικές πληροφορίες και η συστηματική μελέτη τους αποτελεί βοήθημα για την επιστημονική έρευνα. Εκτός όμως απ' αυτό περιέχουν ποικίλες μαρτυρίες και αποτελούν ένα γοητευτικό ανάγνωσμα, ένα ταξίδι στο παρελθόν, το οποίο μας γνωρίζει τα μέρη, τις συνθήκες και τους ανθρώπους που περιγράφονται.